

ATHANASIUS

van Alexandrië (± 295-373)

• door Gerard Kramer

ATHANASIUS VAN ALEXANDRIË¹ WAS DE BEROEMDSTE VAN DE ALEXANDRIJNSE BISCHOPPEN, EN STOND BIJ VRIEND EN VIJAND ZOWEL TIJDENS ZIJN LEVEN ALS IN LATER TIJD BEKEND ALS EEN MARKANTE PERSOONLIJKHEID. HIJ IS VOORAL BEKEND GEWORDEN ALS DE GEDREVEN HOOFDVERDEDIGER VAN DE GELOOFSBELIJDENIS VAN NICAËA (ZIE VERDEROP).

¹ Bij het schrijven van dit artikel heb ik naast kerkhistorische en patristische handboeken o.a. gebruik gemaakt van de volgende literatuur:
P.F.Bouter, Athanasius en zijn uitleg van de Psalmen, Zoetermeer 2001; zie <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/598/full.pdf?sequence=1>
P.F.Bouter, Athanasius, Kampen 2010
Hermann Dörries, Constantine the Great, New York etc. 1972
A.H.M.Jones, Constantine and the Conversion of Europe, USA 1978
Liuwe H.Westra, art. over het concilie van Nicaea; zie http://www.lucepedia.nl/asp/invado.asp?t=media_detail&t_id=14&d_id=470&t_name=Introductie

Athanasius is in 295 in Alexandrië geboren, en kreeg een degelijke klassieke en christelijke vorming. Hij werd al jong secretaris van bisschop Alexander van Alexandrië, en woonde in die hoedanigheid het concilie van Nicaea bij. Daar viel hij op door zijn debatten met de Arianen. In 328 volgde hij Alexander op als bisschop van Alexandrië. Athanasius heeft ook een omvangrijke schriftelijke arbeid verricht. Een nadeel is dat hij, hoewel een helder en scherp denker, bij het schrijven weinig aandacht had voor de vorm. Opmerkelijk is dat Athanasius vijf keer door vier keizers verbannen is. In het totaal heeft hij zeventien jaar van zijn leven in ballingschap doorgebracht. Zijn hele leven heeft hij, zoals iemand kernachtig heeft gefomuleerd, gestreden voor twee waarheden: dat de Zoon God is, en dat de keizer het niet is.

Het concilie van Nicaea

Wat was nu dat in 325 gehouden concilie van Nicaea? Daarvoor moeten we nog iets verder in de geschiedenis terug. Na een tijd van hevige christenvervolgingen trad

voor de christenen een totaal nieuwe situatie in toen keizer Constantijn de Grote (306-337) in 313 een tolerantie-edict uitvaardigde waarin hij het christendom juridisch gelijkstelde met het heidendom. Daarnaast was opmerkelijk dat Constantijn persoonlijk openlijk met het christendom sympathiseerde. Waarschijnlijk wilde Constantijn het christendom gebruiken om de eenheid in het rijk te bevorderen en de ideologische grondslag onder zijn troon versterken. Hij voelde zich daarom ook verantwoordelijk voor de eenheid van het christendom en bemoeide zich daarom actief met het beslechten van theologische geschillen. Hij werd daarom zelf de voorzitter van het concilie van Nicaea in 325. Een zekere presbyter Arius (met de klemtoon op de i!) was namelijk in Alexandrië in conflict gekomen met bisschop Alexander van die stad. Het ging over de status van Jezus Christus als Zoon van God. Moest dit zoonschap zo worden opgevat, dat de Zoon evenzeer God was als de Vader, of was er een essentieel verschil, en moest de Zoon als schepsel worden beschouwd? Arius leerde het laatste, Alexander het eerste. Het duurde niet lang, of dit werd een

strijdpunt in grote delen van de kerk, zeker in het oosten. Het fenomeen concilie of synode was op zich niet nieuw: het was al sinds de derde eeuw gebruikelijk dat de bisschoppen uit een bepaald gebied bijeenkwamen om samen bepaalde beslissingen te nemen. Dat kon zijn over vragen als het beste beleid aangaande christenen die tijdens een vervolging voor de druk van de overheid waren bezweken en tot de genius van de keizer hadden gebeden (of een *libellus* hadden gekocht, d.i. een valse verklaring dat ze dat hadden gedaan), maar ook om een nieuwe collega voor een vacante zetel te kiezen.

Het concilie was in het centraal gelegen Ancyra (Ankara) gepland, maar werd op verzoek van Constantijn naar Nicaea, vlakbij de keizerlijke hoofdstad van de oostelijke helft van het rijk, Byzantium, gehouden, en begon op 19 juni 325. Of Constantijn als resultaat ook daadwerkelijk een officiële geloofsbelijdenis verwachtte, is de vraag. Wel is het een feit, dat juist in deze decennia het gebruik ontstond theologische standpunten in de vorm van een geloofsbelijdenis te formuleren.

Hoe het concilie precies verlopen is, weten we niet, omdat er geen verslag bewaard is gebleven. Onze belangrijkste bronnen zijn een herinnering van Eustathius van Antiochië, enkele hoofdstukken van Athanasius van Alexandrië (die, zoals we zagen het concilie wel bijwoonde, maar er pas veel later iets over schreef) en een brief van Eusebius van Caesarea, die zijn eigen kerk na afloop van het concilie informeerde over de gang van zaken.

We kennen de namen van 250 deelnemende bisschoppen. Daarbij moet wel worden aangetekend dat praktisch alle deelnemers uit kerken in de oostelijke rijkshelft afkomstig waren, waar het geschil tussen Arius en Alexander ook de meeste beroering teweeg had gebracht.

Van deze deelnemers was de meerderheid beslist niet voor Arius' positie, die uiteindelijk de Zoon voor het hoogste schepsel hield, maar dat wil niet zeggen dat deze tegenstanders van Arius het erover eens waren hoe men dan wel precies over Hem moest denken. Bovendien was er ook een groep die Arius steunde. Deze groep kwam met een verklaring, die door de meerderheid werd veroordeeld. Daarmee waren de kansen voor Arius feitelijk al aan het begin van het concilie verkeken.

Het opstellen van een gezamenlijke verklaring verliep moeizaam. Volgens Athanasius probeerde men zich zoveel mogelijk te beperken tot Bijbelse terminologie, maar lukte

het Arius en de zijnen steeds deze terminologie zo uit te leggen dat diens eigen positie er ook door werd gedekt. Op zeker moment werd om de relatie van de Zoon met de Vader uit te drukken de term *homoousios* geïntroduceerd, die uitdrukt dat de Zoon 'van hetzelfde wezen' als de Vader is. Deze term werd niet direct met algemene goedkeuring ontvangen, maar met de nodige uitleg - en misschien ook wel enige keizerlijke druk - lukte het toch praktisch alle aanwezige bisschoppen deze aangevulde geloofsbelijdenis te laten ondertekenen, die daarmee de officiële Geloofsbelijdenis van Nicaea werd. Degenen die niet wilden ondertekenen (Arius en nog enkele overgebleven medestanders) werden verbannen en geëxcommuniceerd.

De geloofsbelijdenis van Nicaea

De zgn. geloofsbelijdenis is niet, anders dan men misschien zou verwachten, meteen na het concilie verspreid en in gebruik geraakt. Dit komt overeen met de bronnen die erop wijzen, dat de meeste aanwezige bisschoppen het gevoel hadden dat de belijdenis in deze vorm erdoor was gedrukt. Pas op het concilie van Chalcedon in 451 zijn zowel de belijdenis van Nicaea als de 'update' ervan die werd vastgesteld in Constantinopel voorgelezen uit de officiële documenten die toen nog beschikbaar waren, en in het verslag van Chalcedon opgenomen.

De Geloofsbelijdenis van Nicea luidt aldus:

*Wij geloven in één God, de almachtige Vader, schepper van alle zichtbare en onzichtbare dingen,
en in één Heer Jezus Christus, de Zoon van God, als eniggeborene uit de Vader geboren,
dat wil zeggen uit het wezen van de Vader,
God uit God, Licht uit Licht, waarachtig God uit waarachtig God,
geboren niet gemaakt,
van hetzelfde wezen als de Vader,
door wie alles is ontstaan, zowel in de hemel als op aarde,
die om ons mensen en om onze redding is neergedaald en vlees is geworden, mens is geworden,
die geleden heeft en op de derde dag is opgestaan,
die is opgevaren ten hemel,
die zal wederkomen om te oordelen de levenden en de doden,
en in de Heilige Geest.*

De zinsneden 'dat wil zeggen uit het wezen van de Vader', 'God uit God, Licht uit Licht, waarachtig God uit waarachtig >>

God' en vooral 'van hetzelfde wezen als de Vader' zijn de toevoegingen die het voor Arius en zijn medestanders onmogelijk maakten om deze belijdenis te ondertekenen.

De werken van Athanasius

We noemen hierbij de werken van Athanasius.

> Apologetische en dogmatische geschriften:

Oratio contra gentes (=Redevoering tegen de heidenen; over de dwaasheid van het polytheïsme en het gelijk van het monotheïsme) en *Oratio de incarnatione* (=Redevoering over de vleeswording; verdedigt het geloof in de menswording van Christus tegenover Joden en heidenen). Beide geschriften horen bij elkaar (318). Zijn belangrijkste dogmatische geschrift bestaat uit de drie *Orationes contra Arianos* (=Redevoeringen tegen de Arianen; rond 335 of vanaf 356). De eerste rede verdedigt de leer van de eeuwige oorsprong van de Zoon uit de Vader. De andere twee gaan over de door de Arianen aangevoerde Schriftplaatsen.

Daarnaast heeft Athanasius een groot aantal brieven geschreven.

> Historisch werk

Vita sancti Antonii, een levensbeschrijving van de monnik Antonius, die Athanasius in zijn jeugd heeft leren kennen. Hiermee droeg hij bij aan de verspreiding van het ideaal van het leven als monnik.

Antonius zelf (overleden in 356, op 105-jarige leeftijd) leidde een groep monniken die woonden aan de voet van de berg Kolzim aan de Rode Zee. Antonius had weinig opleiding gehad, maar was een man vol religieuze en ascetische wijsheid. In 356 ontmoette Athanasius hem, tijdens zijn 3e ballingschap, in de Egyptische woestijn.

In 373 werd zo door Athanasius de eerste biografie van een christelijke kluizenaar geschreven. Deze Griekse tekst werd een zeer belangrijke inspiratiebron voor het kluizenaars- en kloosterleven en latere kloosterhervormingen. Ook de literaire vorm waarin de levensbeschrijving gegoten was, bleek een navolgenswaardig voorbeeld in de Griekse en Latijnse hagiografie. Kort na de voltooiing van de Griekse tekst werd dit werk twee keer in het Latijn vertaald: een keer letterlijk en een keer vrij. De vrije vertaling werd verzorgd door Evagrius van Antiochië en kende een enorme verspreiding in West-Europa. In het westerse theologische en monastieke debat vervulden Antonius' levenswijze en leer een voorbeeldfunctie.

Leerstellige kenmerken

Interessant zijn de volgende leerstellige kenmerken die we in Athanasius' werken tegenkomen:

Vooraf is zijn verdienste de formulering van de leer over de drieëenheid en betreffende de Logos, het Woord.

Daarmee ging hij in tegen auteurs als Philo en Origenes, die stelden dat God om de wereld te scheppen de Logos als een tussenwezen nodig had gehad. Daartegenover stelde Athanasius dat God niet zo *onmachtig* was dat Hij zonder tussenwezen niet had *kunnen* scheppen, en ook niet zo *hoogmoedig* dat Hij zonder tussenwezen niet had *willen* scheppen.

Arius noemde de Zoon een schepsel, een product van de wil van de Vader;

Athanasius stelde dat de aanduiding 'Zoon' een verwekking impliceert – echter niet uit de wil, maar uit het *wezen* van de Vader. De Zoon was dus geen schepsel: Hij had met de Vader de volheid van de Godheid gemeenschappelijk. Verwekking moet niet menselijk worden voorgesteld, want God is Geest en dus ondeelbaar. Deze 'verwekking' moet, aldus Athanasius, eerder worden gezien als het uitstralen van het licht van de zon, en het tevoorschijn komen van gedachten uit de ziel. Daarom is de Zoon eeuwig, zoals de Vader eeuwig is. Vader en Zoon zijn twee maar hetzelfde, d.w.z. ze hebben de zelfde natuur. Als de Zoon zegt: 'De Vader is groter dan Ik', betekent dat: de Vader is de oorsprong, de Zoon de afleiding.

De Godheid van de Heilige Geest bracht Athanasius als volgt onder woorden: de Heilige Geest gaat *uit de Vader door de Zoon* uit (Gr. *ek patros dia hujou*).

Opvallend is dat Athanasius veel Psalmen direct op Christus toespaste, namelijk de Psalmen 2, 16, 22, 24, 45, 50, 68, 72 en 110. Volgens Augustinus, *Confessiones* X, xxxiii.50, was Athanasius er voorstander van de Psalmen zo te zingen dat het meer op voordragen leek, namelijk met zo weinig mogelijk heffing en daling van de stem.

Slotopmerking

Niet voor niets is Athanasius aangeduid als de 'kampioen van de orthodoxie'. Het Arianisme is door Athanasius' noeste arbeid niet verdwenen. De moderne variant van het Arianisme vinden we heden ten dage terug in de leer van de zgn. Jehova's Getuigen.

Uiteraard is het mogelijk vraagtekens te zetten bij bepaalde leerstellige keuzes en formuleringen van Athanasius. Toch

verdient hij m.i. onze bewondering voor de vasthoudende wijze waarop hij pal heeft gestaan voor de waarheid van het Woord van God en van de leer betreffende Christus – een vasthoudendheid die hem zeventien jaar ballingschap heeft gekost.

